6-маъруза Тадбирларнинг самарадорлигининг асосий кўрсаткичлари. Иш шароити ва меҳнат муҳофазаси тадбирларининг ижтимоий-иқтисодий самарадорлигини баҳолаш усуллари

Режа

1. **Меҳнат муҳофазасига оид тадбирлар**

2.Меҳнатни муҳофаза қилишнинг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти

3.Ижтимоий-иқтисодий ва техник аҳамиятларда норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ўрни

Корхонада меҳнат муҳофазасига оид тадбирлар бир йиллик, бешйиллик ва келажакда мўлжалланган режа асосида ўтказилади. Бир йиллик режаасосида тузилган тадбирлар келгуси йилнинг жамоа шартномасига маъмурият билан касаба уюшмаси ўртасидаги алоҳида келишув тарзида киритилади.

Меҳнатни муҳофаза қилиш бўйича тузиладиган келишувда биринчинавбатда меҳнат шароитини яхшилашга қаратилган тадбирларгина киритилиб,унда содир бўлган бахтсиз ҳодисалар ва касбий касалликларнинг келтирибчиқарган сабаблари, ускуна ва биноларнинг санитария-техник ҳолатитўғрисидаги паспорти, давлат назорат ходимларининг кўрсатмалари ва ишчи-хизматчиларнинг киритган таклифлари асосида тузилади. Беш йиллик вакелажакка мўлжалланган режаларда кўзда тутилган жами тадбирларинибажариш учун маълум миқдорда маблағ ажратиш режалаштирилади.

Шамоллатиш тизими, чўмилиш хоналари ва бошқа санитария-маиший қурилмаларни жорий таъмирлаш, ишчиларни коржома, шахсий ҳимоявоситалари, сут, совун билан таъминлаш, шип, девор ва асбоб-ускуналаргаранг бериб бўяш, оқлаш, корхона атрофини ободонлаштириш вакўкаламзорлаштириш, пиёдалар юрадиган йўлакларни асфальтлаштириш ваҳаво, сув ҳавзаларини ифлосланишдан сақлашга қаратилган тадбирлармеҳнатни муҳофаза қилиш бўйича тузиладиган келишувга киритилмайди.

Келишув жамоанинг умумий мажлисида кўриб чиқилади ва ишчихизматчилар маъқуллагандан сўнг, меҳнатни муҳофаза қилиш бўйичатузилган келишувга корхона рахбари ҳамда касаба уюшмасининг раиси имзочекади ва шу кундан бошлаб, меҳнат тўғрисидаги келишув қонун кучига киради. Кейинчалик касаба уюшмаси раиси келишувнингбажарилишининазорат килиб боради.

Келишувга киритилган тадбирлар уч қисмга бўлинади:

1. Бахтсиз ҳодисаларни огохлантирувчи асбоб-ускуналарни такомиллаш- тириш, замонавий асбоб-ускуналар билан таъминлаш, ёрдамчи ҳимоя воситалари ва масофадан бошқаришни, даракчи мосламаларни жорийқилиш ва бошқалар.

2. Касб касаллигини олдини олувчи: ишчи хизматчиларни захарли ва хавфли ишлаб чиқариш омилларидан асровчи мосламаларни қўллаш совутгич ва иситгич, ҳамда ҳаво тозоловчи қурилмаларни жорий қилиш ва ҳоказо.

3. Ишшароитинисогломлаштириш: ишчиларнинг турмуш шароитини такомиллаштириш, ечиниб-кийиниш, овқатланишва дам олишхоналарини ташкил қилиш, меҳнат хавфсизлиги бўйича кўргазма ва кабинетларда малака ошириш ва ҳоказо.

Меҳнат шароитлари ва меҳнатни муҳофаза қилишни яхшилашга қаратилган тадбирлар иқтисодий самарадорлиги бўйича турли нуқтаи назарлар мавжуд. Бу қарашларминг айримларида инсон саломатлигини баҳолашда иқтисодий кўрсаткичларни асос қилиб олиш нотўғри эканлиги уқтирилади. Ана шу ғоя тарафдорлари бу масалада фақат ижтимоий самара тўғрисида гап бориши мумкин, инсон саломатлиги учун қанча маблағ талаб этилса, шунча сарф қилиш керак, деб ҳисоблайдилар. Ҳозирги пайтда тараққий этган давлатларда «Иш берувчи меҳнат хавфсизлиги учун сарфланаётган харажатларини тежаш даражасида бой эмас» деган фикр устувор. Бу иш берувчилами бахциз ҳодисалар оқибатларини бартараф этиш билан боғлиқ бевосита харажатлар эмас, балки компания ва фирма нуфузига

етказиладиган зарар кўпроқ ташвишга солади, деган нуқтайи назарга асосланади. Табиийки, ушбу мамлакатлардаги иш берувчиларни ҳам фойда олиш қизиқтиради, албатта. Лекин, улар фойда олишни меҳнат шароитларини яхшилаш ҳисобига кўпайтириш мумкин боган қарашга эгалар. Агар бу нуқтаи назар қабул қилинадиган бўлса, меҳнат шароитларини яхшилаш ҳисобига эришиладиган иқтисодий самарадорликни ҳисоблаб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Чунки, ушбу мақсадлар учун сарф-харажатлар ходимлар саломатлигини сақлаш, улар иш қобилиятини ошириш, меҳнат жараёнида уларга энг қулай шарт-шароитлами яратиб беришга йўналтирилган.

Фан ва амалиёт томонидан ишлаб чиқариш муҳитининг ҳолати ҳамда унинг ходим саломатлигига таъсирини сифат ва миқдор жиҳатидан баҳолашнинг турли усул ва мезонлари ишлаб эҳиқилган ҳамда улар бошқарув фаолиятида қўланилиб келимноқда. Шу муносабат билан мазкур усул ва мезонларнинг энг муҳимларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

1. Меҳнат шароитларини ходимнинг меҳнат жараёнидаги иш қобилияти ва зўриқиши динамикаси кўрсаткичлари бўйича баҳолаш. Мазкур услуб Меҳнат илмий тадқиқот институти томонидан ишлаб чиқилган ҳамда меҳнат шароитининг аҳволини таҳлил этишда фойдаланишга тавсия этилган. Унинг моҳияти шундан иборатки, ходим иш қобилиятининг ҳолати ва унинг ўзгаришини марказий асаб тизими ўзгаришига қараҳ баҳолаш мумкин. Чунки, марказий асаб тизими инсоннинг меҳнатжараёнидаги собитқадамлик фаолиятини амалга оширишда интеграл функсия вазифасини бажаради. Мазкур усул ходимларни зўриқиш даражаси бўйича уч гуруҳга ажратиш имконини беради:

- кичик зўриқиш - унча катта бўлмаган жисмоний ва асаб-психологик босимлар;

- мўтадил зўриқиш - буни меҳнат ва дам олишни оқилона қўшиб олиб бориш орқали бартараф этиш мурнкин;

- кучли зўриқиш - инсон организми учун хавфли бўлган ҳаддан ташқари зўриқишдир.

2. Меҳнат шароитларини омиллар таҳлили асосида таснифлаш. Мазкур усул меҳнат шароитлари омилларининг беигиланган стандарт ва норматив-ларга мувофиқлиги, бу омилларнинг хавфли ва зарарли таъсирини ҳисобга олган ҳолда баҳолашга асосланган. Бунда қатор кўрсаткичлар асосида оғир ишларнинг олти гуруби аниқланади. Уларга энг қулай шароитлардан тортиб, энг ноқулай, фавқулодда шароитларгача бўлган меҳнат шароитларининг олти гуруҳи мос бўлади. Ана шу усулни иш ўринларини меҳнат шароитлари бўйича аттестация қилишда, ноқулай меҳнат ша-роитларида ишлаганлик учун компенсация ҳллқуқини беришда қўллаш керак. Мазкур усул ҳам Меҳнат илмий тадқиқот институти томонидан ишлаб чиқилган.

3. Касб хатарларини ноқулай меҳнал шароитларининг ходимга салбий таъсири оқибатлари бўйича баҳолаш. Мазкур усул меҳнат қобилияти йўқотилиши давомийлиги ва оғирлигини, касб касалликларига чалиниш, шунингдек, ўлим кўрсаткичларини ҳисобга олишга асосланган. Бунда касб хавфларини таҳлил қилиш ва баҳолаш Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан тасдиқланган расмий статистика ҳисоб-ҳисобот ҳужжатлари асосида ам алга оширилади. Ишлаб чиқаришдаги шикастланиш ва касб касалликларини баҳолаш усули ишлаб чиқаришда бахциз ҳодисалар ва касб касалликларидан мажбурий ижтимоий суғурта қилиш тизимида касб хавнарини баҳоласбда, шллнингдек, меҳнат шароитларини яхшилаш бўйича тадбирларни ишлаб чиқишда қўлланилади. Мазкур йўналишдаги муаммоларни ҳал этишда илмий тадқиқот, констрокторлик, лойиҳа ташкилотлари муҳим рол ўйнашлари керак. Улар меҳнат фаолияти билан боғлиқ лойиҳа ва ҳужжатлар ишлаб чиқилаётган пайтдаёқ фан-техника тараққиёти ютуқларини жорий қилиш билан бирга меҳнат шароитлари нормативлари ва талаблари ҳисобга олинишига алоҳида эътибор беришлари зарур.

Меҳнат шароитларини яхшилаш тадбирлари иқтисодий самарадорлигининг асосий кўрсаткичлари қуйидагилардан иборат:

а) меҳнат унумдорлигининг ортиши. Бу маҳсулот иш лаб чиқариш учун меҳнат сарфининг камайиши, ходимлар сонининг нисбатан камайиши, ишлаб чиқариш ҳажми ортиши, иш вақтини тежаш каби кўрсат-кичлар орқали аниқланади;

б) йиллик иқтисодий самара (харажатларни тежаш). Бу маҳсулот таннархини арзонлаштириш, сарф этижган маблағ бирлигига олинган фойданинг ортиши, бир йўла қилинган харажатлар қопланишининг муддати орқали аниқланади.

Меҳнат шароитларини яхшилаш бўйича тадбирлардан иқтисодий самара олишнинг асосий манбалари қуйидагилардан иборат

Меҳнат унумдорлигини қуйидагилар ҳисобига ошириш:

- ходимнинг иш қобилия6нж ноқулай меҳнат шароитлари оқибатидаги зўриқишини камайтириш ҳисобига ошириш, иш куни давомида бўш туриб қолиш вақтини қисқартириш ёки тўла бартараф этиш;

- маҳсулот иш лаб чиқаришга сарфланадиган меҳнатни ноқулай меҳнат шароитлари оқибатидаги унумсиз меҳнат сарфми бартараф этиш ҳисобига камайтириш:

- иш вақти фонди самарадорлигини ноқулай меҳнат шароитлари оқибатидаги шикастланишлар, касалланишлар сабабли вақтинчалик меҳнатга қобилияцизликни камайтириш ҳисобига кўпайтириш;

- машина-ускуналардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш.

2. Ноқулай меҳнат шароитлари билан боғлиқ йўқотишларни қуйидагилар ҳисобига камайтириш натижасида тежамкорликка эришиш:

- ноқулай меҳнат шароитларида ишлаганлик учун имтиёз ва компенсацияларга харажатларни тежаш;

- ноқулай меҳнат шароитлари сабабли иш кучи қўнимсизлигидан келтирилаётган зарами камайтириш;

- ноқулай меҳнат шароитлари сабабли сифациз маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини камайтириш ҳисобига харажатларни камайтириш. Мамлакатда меҳнат шароитларини яхшилаш, ишлаб чиқаришда шикастланиш ва касб касалликларини камайтиришга қаратилган тадбирлами амалга ошириш учун ажратилаётган маблағлардан фойдаланиш катта ижтимоий самара бериши билан бир қаторда иқтисодий самарадорликни ҳам таъминлайди. Бу ходимламинг ишлаб чиқаришдаги фаоллиги ва ташаббускорлиги, меҳнат унумдорлиги ортишини таъминлайди, ишлаб чиқа-ришдаги шикастланиш, касб касалликлари ҳарнда ноқулай меҳнат шароитлари сабабли кадрлар қўнимсизлигини камайтириш билан боғлиқ, шунингдек, имтиёз ва компенсациялар харажатларини қисқартириш имконини беради.

Экспертларнинг ҳисоблаб чиқишларига кўра, меҳнат шароитларини яхшилашга йўналтирилаётган тадбирлар меҳнат унумдорлигини 6,0-25,0% га ва ундан ҳам кўпроққа ошириш имконини беради. Масалан, иш ўринларини қуёш орқали ёритиш меҳнат унурндорлигини 10,0% га, оқилона сунъий ёритиш 6,0- 3,0% га оширади. Бунда айрим ишлаб чиқаришларда брак маҳсулот ишлаб чиқариш 25,0% га камаяди. Иш ўринларини тўғри ташкил этиш меҳнат унумдорлигини 25,0 %, мусиқадан тўғри фойдаланиш 12,0-14,0%, хоналар тўғри бўялиши 25% га оширади. Аксинча, йўл қўйиш мумкин бўлган даражадан ортиқча бўлган шовқин меҳнат унумдорлигини 20,0% га, ҳароратнинг юқорилиги иш қобилиятини 40,0% га камайтиришга сабаб бўлади.

Ходимламинг шикастланиш ва касалланиш оқибатидаги вақтинча меҳнатга қобилияцизлиги ҳам катта йўқотишларга олиб келиши ҳисоблаб чиқилган. Улар ишлаб чиқаришдаги умумий иш вақти йўқотилишининг 60,0-80,0% гача қисмини ташкил этади. Ноқулай меҳнат шароитлари ходимларни ўз ихтиёриари бўйича ишдан бўшашларига олиб келади. Социоиогик тадқиқотлар натижалари кадрларнинг бундай қўнимсизлиги саноатда ўртача 20,0% га, қурилишда эса 25,0% га етишини кўрсатди. Зарарли мчнат

шароитларида ишлагани учун ходимларга бериладиган имтиёзлар ва компснсация тўловларини камайтириш меҳнатни муҳофаза қилишга сартланаётган маблағлами тежашнинг энг млҳим моддасидир. Амалдаги қонунчиликда белгилаб қўйилган бу имтиёз ва компенсациялар турлари ана шундан яққол далолат беради. Ноқулай меҳнат шароитида ишлаганлик учун:

- тариф ставкалари ва хизмал маошлари 4,0-24,0% га оширилади;
- иш куни 6 соат қилиб белгиланади;
- 6-36 кунгача қўшимча таътил берилади;
-пенсияга чиқиш ёши 5 ва 10 йилга камайтирилади;
- аёллар ва ўсмирларга алоҳида имтиёзлар берилади;
- бепул сут ва озиқ·-овқат берилади;
- ходимлар шахсий ва жамоавий ҳимоя воситалари билан таъминланади.

Меҳнат шароитларини яхшилаш ижтимоий таъминот фонди ҳисобидан сарф-харажатларни ҳам қуйидагилар ҳисобига камайтириш имконини беради:

- касалланиш даври учун ҳақ тўлаш;
- касалхоналар ва санатория-курортларда даволаниш учун харажатлар;
- биринчи тиббий ёрдам кўрсатишда бериладиган дори-дармонлар;
- жабрланувчиларга ёки уламинг оилаларига бир йўла нафақа бериш, бепул протез қилиш, дафн этиш харажатлари ва ҳоказолар.

Энг асосий иқтисодий самара эса корхона барқарор фаолият кўрсатишини таъминлашдир. Ходимларга қулай меҳнат шароити яратилган бўлса, қуйидаги чиқимларга барҳам бериш ёки уларни жиддий равишда камайтириш мумкин:

- ходимлар меҳнат қобилиятини йўқотганликлари сабабли машина-ускунаЖарнинг бекор туриб қолиши;
- брак маҳсулот ишлаб чиқаришнинг камайиши;
- меҳнат унумдорлигининг ортиши;

- ноқулай меҳнат шароитларида ишлаганлари учун ходимларга турли тў ловларни камайтириш.

Шунинг учун корхоналарда меҳнат шароитларини ва меҳнатни муҳофаза қилишни тубдан яхшилаш ҳам иқтисодий, ҳам ижтимоий самара беради. Иш берувчи учун бу маҳсулот таннархини арзонлаштириш, қўшимча фойда олиш, мажбурий ижтимоий суғурта қилиш тўловлари харажатиарини камайтириш бўлса, энг асосийси ходимлар салорнатлиги ва меҳнат қобилятини сақлаш, иш кучи самарали ҳосил қилинишига эришишдир.

Ўзбекистон Республикаси Меҳнат муҳофазаси тўғрисидаги қонуннинг 18-моддасида“Ходимларни сут, даволаш-профилактика озиқ-овқати, газланган тузли сув, шахсий ҳимоя ва гигиена воситалари билан таъминлаш” масаласи белгилаб берилган ва қуйидагича:

Меҳнат шароитлари ноқулай ишларда банд бўлган ходимлар белгиланган нормалар бўйича сут (шунга тенг бўлган бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари), даволаш-профилактика озиқ-овқати, газланган тузли сув (иссиқ цехларда ишловчилар учун), махсус кийим-бош, махсус пойабзал ҳамда бошқа шахсий ҳимоя ва гигиена воситалари билан бепул таъминланади. Бундай ишларнинг рўйхати, уларни бериш нормалари, улар билан таъминлаш тартиби ва шартлари жамоа шартномалари ҳамда келишувларида белгиланади, агар улар тузилмаган бўлса, иш берувчи томонидан ходимларнинг вакиллик органи билан келишувга кўра, қонун ҳужжатларида белгиланган нормативларга мувофиқ белгиланади.

Ходимларнинг шахсий ҳимоя воситаларини олиш, сақлаш, ювиш, тозалаш, таъмирлаш, дезинфекция қилиш ва зарарсизлантириш иш берувчининг маблағлари ҳисобидан амалга оширилади.